

ÇANAKKALE SAVAŞI ve KIBRIS

Prof. Dr. Turgut TURHAN*

Giriş

1. Bir Tabelânın Düşündürdükleri

Kıbrıs adasının, Çanakkale savaşının yaşandığı topraklara olan uzaklığı düşünülürken, bu çalışmanın başlığının sizlere şaşırtıcı ve düşündürücü gelmesi gayet doğaldır. Gerçekten, Türkçemiz'deki o güzel ifade ile "Kıbrıs nere, Çanakkale nere!". Ancak bu uzaklığa rağmen, Kıbrıs'ın doğu sahillerinde bulunan Mağusa kentinde hergün onlarca insan, kapısında "Çanakkale Şehitliği" tabelası bulunan bir şehitliğin önünden geçip gitmektedir. İlginç değil mi? Kıbrıs Adası ile Çanakkale arasında yüzlerce kilometre mesafe var ama adanın bu şirin kentinde bir "Çanakkale Şehitliği" bulunuyor! Acaba Çanakkale Savaşı ile Mağusa kenti arasında tarih içinde nasıl bir ilişki kurulmuş olabilir ki bugün bir liman ve üniversite kenti olan bu kentte bir "Çanakkale Şehitliği" bulunmaktadır? İşte bu çalışmayla güdülen amaç, Çanakkale Savaşı ile Kıbrıs ve özellikle Mağusa kenti arasındaki tarihsel ilişkiyi ortaya koymak ve buradan hareketle Mağusa'da neden bir "Çanakkale Şehitliği"nin bulunduğunu açıklamaktır.

2. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşına girmesi ve Kıbrıs Adası'nın İngilizler'in Eline Geçmesi

1914 yılı, Osmanlı'nın kendisini, pek de istemedi I. Dünya Savaşı'nın içinde bulduğu yıl olmuştur. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan Almanya'nın ince siyasi taktikleri¹; diğer yandan da tam bir Alman hayranı olan Enver Paşa'nın hatalı tutum ve davranışları nedeniyle² ne olup bittiğini anlamadan kendisini Almanya saflarında savaşın içinde bulmuştur³. Al-

* Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC.) Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ CORRIGAN, H.S.W., German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914: A Re-assessment, 36. Past and Present (1967), 8 vd.

² MACFIE, A.L. (Çev.ACAR, D./SOYSAL,F.), Osmanlı'nın Son Yılları, 1908-1923, İstanbul, 2003, 127 vd.

³ TRUMPENER, U., Turkey's Entry into the World War 1: An Assessment of Responsibilities, 34. Journal of Modern History (1962) N4., 42 vd.; MACFIE, (dn.2), 134-135.

manlar'ın hibe olarak verdikleri Goeben ve Breslau zırhlılarının Yavuz ve Midilli adlarını aldıktan sonra Karadeniz'e çıkararak Sivastopol'u bombalayan İmparatorluk filolarında yer almaları, Osmanlı'yı fiilen I. Dünya savaşına sokan en önemli neden olmuştur⁴. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle birlikte, 1878 yılından beri Kıbrıs Adası'nı "Padişah ve Halife'nin hukuk-u hükümraniyesi tamamen mahfuz kalmak" ve Padişah'ın "hukuku şahanesine hanel gelmemek" şartlarıyla elinde tutan İngiltere, 1878 antlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiş ve İmparatorluk aleyhine savaş ilan etmek suretiyle Kıbrıs'ı topraklarına katmıştır⁵.

3. Çanakkale Savaşı ve Kıbrıs İlişkisi: Mağusa'da Bir Esir Kampı

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden sonra, zaten çeyrek asırdır savaşmakta olan Osmanlı askeri, moralsiz, yorgun ve donanımsız bir şekilde yeni bir maceraya atılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı askeri I. Dünya savaşı boyunca İmparatorluğun dört bir yanında başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere, İtalyan, ve Yunan askerleriyle çarpışmışlardır. Çanakkale'den Galiçya'ya; Kafkasya'dan Mısır ve Yemen'e kadar uzanan çok geniş bir cephede savaşan Osmanlı askerleri savaşın doğal bir yazgısı olarak düşmana esir de düşmüşlerdir. İşte I. Dünya Savaşının en ağırlıklı aktörü olan İngilizler, başta Çanakkale olmak üzere, çeşitli cephelerde esir aldıkları Türk askerlerini ilk önce Mısır ve Suudi Arabistan'da kurmuş olduğu esir kamplarında tutmuşlar⁶, ancak Kıbrıs'ı ilhak edince, bu esirlerden bazılarını, Mağusa'da kurdukları esir kampına nakletmişlerdir. Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Çanakkale savaşı ile Kıbrıs adası ve özellikle Mağusa kenti arasındaki tarihsel ilişki, bu kentte kurulan bir esir kampı ve Türk esirlerin yaşadığı esaret hayatına dayanmaktadır. Mağusa'da bulunan "Çanakkale Şehitliği" ise, ya bu esaret hayatı sırasında, ya da esaretten kaçma girişimleri esnasında İngilizler tarafından şehit edilen Türk esirlerin yatmakta olduğu şehitliktir.

4. Konunun Sınırlandırılması ve Kaynaklar

Belirtmek gerekir ki, I. Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'ta kurulan tek aske-

⁴ MACFIE, (dn.2), 127.

⁵ ZİA, N., Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Ankara, 1975, 39; GÜREL, Ş.S., Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, C.I, Ankara, 1984, 22-23.

⁶ AKAR, M./KARAKARTAL, O., 1. Dünya Savaşında Kıbrıs'taki Esir Türk Askerleri ve Gazi Mağusa Çanakkale Şehitliği, 7. BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (1997), 7; TAŞKIRAN, C., Ana Ben Ölmedim, I. Dünya Savaşında Türk Esirleri, 2.Bs., İstanbul, 2006, 223.

rî kamp Mağusa esir kampı” değildir. Bu kampın yanında, Fransızlar tarafından kurulan ve Ermeniler’e “askerî eğitim” veren kamplar olduğu da bilinmektedir⁷. İster İngilizler, ister Fransızlar tarafından kurulmuş olsun, savaş yılları boyunca adada kurulan bütün kamplar birer “askerî kamp” statüsünde olmuşlardır. Ancak Fransızlar’ın ada genelinde kurmuş oldukları kamplar “askerî eğitim verme”yi amaçladığından⁸, sadece “esirlerin konuşlandırılması” amacını güden Mağusa İngiliz esir kampından işlev ve nitelik bakımından ayrılmaktadır. İşte bu işlev ve nitelik farkı nedeniyle çalışmamızda “Ermeni intikam alayları” olarak da adlandırılan⁹ Fransız askerî kamplarına hiç değinilmemiştir¹⁰.

Çalışmamızın kaynaklarının gösterdiği özelliklere de bir kaç cümleyle değinmek yerinde olacaktır: Belirtmek gerekir ki Mağusa esir kampı hakkında başvurulabilecek doğrudan kaynakların sayısı son derece sınırlıdır. Kamp hakkında, Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Dairesinde bazı belge ve fotoğrafların bulunduğu bilinmektedir¹¹. Ancak esir kampının kuruluş ve inşa aşamalarında İngilizler’in yaptıkları iç yazışmalarla; kampın faaliyete geçmesinden sonra kamptaki günlük hayatı düzenlemek için İngilizler tarafından çıkartılan emirnamelere ulaşabilmek pek mümkün değildir. Konuya ilişkin doğrudan kaynakların bu derece kıt olmasını ise iki nedene bağlamak mümkündür. Bunlardan birincisi, İngilizlerin, daha kampın kurulmaya karar verilmesinden kampın kapanışına kadar geçen süre içinde bilgi ve belge akışını çok sıkı bir şekilde kontrol altına alarak dışarıya bilgi sızmasını önlemesidir¹². Kaynak kıtlığına yol açan ikinci neden ise, zaten son derece sınırlı olan kaynakların depolandığı arşiv binasının 74 Barış Harekatı sırasında isabet alarak yanmış ve dağılmış olmasıdır¹³. Çalışma, kaynaklarının gösterdiği bu özellik dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

⁷ Ermeni eğitim kampları için bkz. KESER, U., Kıbrıs 1914-1923; Fransız Ermeni Kampları, İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türki, Lefkoşa, 2000; AYTEKİN, H., Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları, Kıbrıs’ın Dünü, Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 1993; KAPYALI, C., Birinci Dünya Savaşı’nda Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Mart 1991, 73-76

⁸ KESER (dn.7), 34-35, özellikle, 39-43.

⁹ SONYEL, S.R., Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri, Belleten, C. 36, S. 141-144, Ankara, 1972, 43.

¹⁰ Fransız Ermeni Kampları hakkında geniş bilgi için bkz. KESER, (dn.7) 34, 39, 63 vd.

¹¹ KESER, U., Çanakkale’den Kıbrıs’a Esaret Hayatı I, 18.Kıbrıs Postası (2005), S.1, dn.28. Ayrıca bu belgeler ve fotoğraflar için bkz. KESER (dn.7), 213 vd.

¹² KESER, (dn.11), 38.

¹³ KESER, (dn.7) “Önsöz”, X; Kaynaklara ulaşmada karşılaşılan zorluklar için ayrıca bkz. TAŞKIRAN, 224.

I. Mağusa Esir Kampı

1. Kampın Kuruluşu

Adayı ilhak eden İngilizler'in, adada bir esir kampı kurmaya ne zaman karar verdiklerini ve kamp yeri için neden Mağusa'yı seçtiklerini belgelere dayanarak açık bir şekilde ortaya koyabilmek oldukça güçtür. Bu güçlüğü rağmen, bazı belgelere bakıldığında, İngilizler'in daha 1914 yılında adaya savaş esiri getirmeyi öngördüklerini söylemek mümkündür. Örneğin, İngiliz Yüksek Komiseri ve Genel Komutanı Sir John. E.. Clauson imzasıyla 5 Ağustos 1914 tarihinde yayınlanan sıkıyönetim emirnamesinde, henüz adada hiç bir savaş esiri bulunmadığı halde, "adada bulunan ve majestelerinin düşmanı olan esirlere silah ve silah aksamı sağlamayı ve esirlerin kaçmasına yardım eden veya esirlere yataklık eden kişilerin sıkıyönetim yasaları uyarınca cezalandırılacakları" halka duyurulmuştur¹⁴. Aynı şekilde, yine İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Esir Disiplin Yasası'na dayanılarak 4 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan bir emirnamede, adaya getirilecek olan savaş esirlerinin hangi şartlarla ödüllendirileceği açıklanmıştır¹⁵. Bütün bu belgelerden hareketle, İngilizler'in, daha 1914-1915 yıllarında, adaya savaş esiri getirmeyi düşündüklerini söylemek mümkündür.

Belirtmek gerekir ki, İngilizler, esir kampının inşa çalışmalarını son derece gizli yürütmüşler ve kampın inşa çalışmalarıyla ilgili bilgi, belge ve fotoğrafları mümkün olduğunca dışarıya sızdırmamışlardır¹⁶. Adanın ilhak edilmesinden sonra ada genelinde ilan edilen sıkıyönetimin bu gizliliğin sağlanmasına yardımcı olduğu kuşkusuzdur. İngilizlerin gütmüş olduğu bu "gizlilik politikası" o derece başarılı olmuştur ki, kendisi de yüksek rütbeli bir İngiliz subayı olan Mağusa Kaza Komiseri bile Mağusa'da ne olup bittiğini anlayamamış ve Yüksek Komiserliğe yazdığı bir resmî yazı ile aydınlatılmasını istemiştir! Gerçekten, Mağusa kaza Komiseri'nin 15 Eylül 1916 tarihli yazısında, "Mağusa'nın Caraollos bölgesinde bir takım olağanüstü faaliyetlerin devam etmekte olduğundan, bu bölgede bazı barakalar inşa edilerek etrafına dikenli teller çekildiğinden ve yerli halkın bu bölgede bir esir kampı kurulacağını söylediklerinden" bahisle¹⁷ kendisinin resmen aydınlatılmasını istemesi İngilizler'in gizlilikte ne derece başarılı olduklarını açıkça gözler önüne sermektedir. Nitekim İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ilgili komisere verdiği "mahalli askeri yetkililerle temasa geçiniz!" cevabı da bu gizliliği tamamlayan bir cevaptır¹⁸.

¹⁴ Duyuru metni için bkz. KESER, (dn.7), 27.

¹⁵ KESER,U., Çanakkale'de Esir Düşen Askerler, Kıbrıs'ta Bir Esir Kampı, 135. Toplumsal Tarih (2005), 76.

¹⁶ KESER, (dn.15), 77; KESER, (dn.11), 38-39.

¹⁷ Yazının metni için bkz. KESER, (dn.11), 38.

¹⁸ Cevabî metin için bkz. KESER, (dn.11), 38.

İngilizler'in gizlilik konusunda gösterdiği bütün bu titizliğe rağmen, Mağusa'nın Caraollos, yani bugünkü Karakol bölgesinde yaşayan yerli halk durumu kavramış ve bölgelerine bir esir kampı inşa edilmekte olduğunu anlamıştır. Bölgede hummalı bir faaliyet vardı. Kenti çevreleyen surların kapılarından birisi olan Mağusa Kapısından Karpaz istikametine doğru yere "T" şeklinde tahtalar döşeniyordu. Liman kereste doluydu. Yavaş yavaş tahta barakaların silüetleri de ortaya çıkmaya başlamış ve inşaat alanının etrafı da tellerle çevrilmişti. Bütün bunlar, yapılmakta olan inşaatın bir "esir kampı" olduğunu gösteriyordu. Üstelik 7. barakaya bir çe ahşap camii yapılmıştı! Demek ki, getirilecek olan esirler Müslüman esirlerdi ve büyük bir olasılıkla Türkler'di¹⁹.

Ekim 1916 da kampın kaba inşaatı bitmiş ve gizliliğe de gerek kalmamıştı. Bugünkü konumuyla Gülseren Eğitim Taburu Kışlalarının bulunduğu yerden, liman girişindeki deniz fenerine kadar uzanan bölge etrafı tellerle çevrili barakalarla kaplanmıştı. Barakaların uzunluğu takriben 15 metre, genişliği ise 9 metreydi. 3'lü sıralar halinde inşa edilmişlerdi ve her sırada 9 veya 12 tane baraka bulunuyordu²⁰. Kabasıyla esirleri karşılamaya hazır hale gelen kampın komutanının kimliği bile belliydi: Kraliyet Piyade Tugayı 20. Tabur'dan Yüzbaşı E.A. How²¹!

İnşaatı tamamlanan kamp, bulunduğu Karakol bölgesinde yaşayan Rumlar'ın ve Türkler'in başına çeşitli sorunlar açmıştır. Çalışmamız boyunca dile getirmeye çalışacağımız bu sorunlardan ilki kampın inşaat çalışmalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Karakol bölgesinde yaşayan yerli halk çiftçilikle uğraşıyor ve geçimlerini, yılda üç kez mahsül aldıkları bölge toprağın- dan sağlıyorlardı²². İnşaatın başlamasıyla birlikte İngilizler bu toprakları sorgusuz, sualsiz yerli halkın elinden almış ve hiç bir tazminat ödemedi- "askeri arazi" statüsüne sokmuşlardır. Hatta bırakın tazminat ödemeyi, İngilizler, aynı zamanda hayvancılıkla da uğraşan yerli halkın, kendi topraklarına girerek bitmiş olan çayır, çimeni biçip hayvanlarına yem olarak vermelerini bile engellemişlerdir²³. İngilizler'in bu hukuk dışı uygulamasından son derece mağdur olan Türkler ve Rumlar bir Rum avukat aracılığı ile haklarını arama yoluna gitmişlerse de başarılı olamamışlar ve gördükleri zararı sineye çekmek zorunda kalmışlardır²⁴.

19 KESER, (dn.11), 39.

20 KESER, (dn.15), 77.

21 KESER, (dn.11), 38.

22 KESER, (dn.11), 38.

23 KESER, U., Çanakkale'den Kıbrıs'a Esaret Hayatı III, 18. Kıbrıs Postası (2005), s.3, 38.

24 Rum avukat Michaididis'in Mağusa Kaza Komiseri'nden taleplerini içeren dilekçe metni için bkz. KESER, U., Çanakkale'den Kıbrıs'a Esaret Hayatı II, 18. Kıbrıs Postası (2005), s.2, 42.

2. Kampın Bir Kazanç Kapısı Olarak Görülmesi

İlginçtir ki, henüz açılmamış bulunan ve bünyesinde hiç bir esir barındırmayan kamp, inşaatının tamamlanmasından hemen sonra, ticaretin zaten içerisinde bulunan yerli Rum halk tarafından bir kazanç kapısı olarak görülmeye başlamıştır.

Aslında, ticarî açıdan düşünüldüğünde, henüz açılmamış ve esirleri kabul etmemiş olmasına rağmen kampın bir “kazanç kapısı” olarak görülmesi hiç de kınanacak ve yabana atılacak bir yaklaşım değildir. Zira kampa getirilecek esir sayısı henüz belli olmamasına rağmen, barakaların konum ve ölçütlerinden hareketle, bu sayının en az 2.000, kişi ilâ 3.000 kişi arasında olacağı ortadadır. Bu sayıya, Mağusa bölgesinde görev yapan ve kamp nedeniyle Gülseren’e intikal ettirilecek olan 2.000 kişilik “22 ve 24. İntimo” birliği²⁵ ve 400 kişilik İngiliz güvenlik birliği de eklendiğinde, bir bütün olarak, esir kampının ne kadar büyük bir ticarî potansiyel olduğu kendiliğinden ortaya çıkar²⁶. Nitekim bu nedenledir ki, Arapça bilen sağlık memurunun, sanki bütün Müslümanlar Arapça konuşuyormuş gibi! mesai saatleri dışında kampta Arapça-İngilizce tercümanlık yapmak için²⁷; esas mesleği avukatlık olan Rum Th.G. Michaididis’in de kampta kantin işletmek için²⁸ yapmış oldukları müracaatları ticarî zekanın bir ürünü olarak görmek gerekir. Kampın faaliyete başlamasından sonra, kamptan kaçmaya çalışırken İngiliz askerlerince şehit edilen her bir Türk esir için soruşturma yapan İngiliz subaylarının bile “fazla mesai” yaptıkları gerekçesiyle “ek ücret” talep ettikleri²⁹! bir ortamda, ticaret erbabının kampı bir kazanç kapısı olarak görmesi herhalde daha tabiidir.

3. Esirlerin Mağusa’ya Ayak Basmaları ve Kampa İntikalleri

A) İngiliz İdaresinin “Güvenlik Paranoyası”

1916 yılının Ekim ayı adadaki İngiliz İdaresinin ciddi anlamda endişe ve kaygılar yaşadığı, tabiri caiz ise “kara kara düşündüğü” bir ay olmuştur. İngilizlerin bu derece kaygılanmasına yol açan olay ise, ayın sonuna doğru adaya ayak basacak olan Türk esirlerin gemilerden inişi ve esir kampına intikalleri sırasında çıkabilecek muhtemel olaylardır³⁰.

²⁵ KESER, (dn.15), 78, dn.11.

²⁶ KESER, (dn.11), 40

²⁷ Sağlık memurunun dilekçesi ve kamp komutanlığının cevabı yayın için bkz. KESER (dn.11), 39.

²⁸ Rum avukatın dilekçesi ve kamp komutanının cevabı yazısı için bkz. KESER, (dn.11), 40.

²⁹ KESER, (dn.23), 42.

³⁰ AKAR/KARAKARTAL, 8; KESER, (dn.15), 78; KESER, (dn.7), 78-81.

İngiliz idaresi, adaya gemi ile gelecek olan Türk esirleri, kenti çevreleyen surların diğer bir kapısını oluşturan “Othello Kulesi” yakınlarında karaya ayak basmalarını ve oradan da taşıtlar ile kampa intikallerini plânlamıştır. Ancak hem Othello Kulesi’nin bulunduğu yer olan Surlarıçi, hem de esir kampının bulunduğu Karakol bölgesi, ağırlıklı olarak Kıbrıs Türkleri’nin yaşadığı bölgelerdir. Kıbrıs Türkleri’i ise, kampa Türk esirlerin getirileceğini öğrenmiş olup, bir yandan üzüntü, bir yandan merak, bir yandan da coşku ile esir soydaşlarını beklemektedirler. Halkta bariz bir heyecan ve kıpırdanma vardır³¹. Esirler hangi gün ve hangi saatte karaya ayak basacak olursa olsunlar, Kıbrıs Türkleri’nin limana toplanacakları, önce esirleri izleyecekleri, giderek onlara yaklaşma, dokunma ve konuşmak isteyecekleri açıktır³². İşte İngilizleri endişelendiren tablo da budur! Esirleri karşılayacak olan Kıbrıs Türk halkının bu duyguları toplumsal bir dalgalanmaya dönüşür ve bir olay ortaya çıkarsa durum ne olacaktır? Görüldüğü gibi İngilizler’in kaygısı güvenliğin sağlanması ve emirlerin belli bir disiplin içinde kampa intikallerinin sağlanmasıdır. İngilizler, 1878’den sonra Kıbrıs’a tekrar gelecek olan, ancak bu sefer “kamp esiri” statüsünde bulunan Türk askerinin soydaşlarıyla karşılaşmasından korkmaktan ve çekinmektedirler.

İngilizlerin bu endişesi, sadece esirlerin karaya ayak basmaları ve kampa intikalleriyle de sınırlı kalmamıştır. İngilizler, esirlerin kampta yaşayacakları süre içinde de aynı sıkıntıları çekeceklerini önceden tahmin edebilmişlerdir. Zira kampın konuşlandığı karakol bölgesi, ağırlıklı olarak ziraat ve hayvancılıkla uğraşan Kıbrıs Türkleri’nin yaşadığı bir bölgedir. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan Türkler, ilk başlarda kamptan uzak dursalar da, zamanla kampa yaklaşacaklar, içerdeki esirlerle bir şekilde ilişki kuracaklar, onların dertlerini paylaşmaya çalışacaklar ve hatta onlara fiilen yardım dahi edebileceklerdir³³. Nitekim, bu endişeleri belki de en derinden hisseden kişi olan kamp komutanı Yzb. How’ın, 12 Ekim 1916 tarihinde, Mağusa Komiserliği’ne yazdığı bir yazı ile, “kampın çevresinin askerî bölge ilan edilerek burada yaşayan Türkler’in kamp çevresine yaklaşmalarının yasaklanmasını” istemesi boşuna değildir³⁴. Hatta komutan How öylesine bir panik içindedir ki, kampın Güneydoğu sınırında bulunan deniz fenerini yıllardır çalıştıran Türk fenercisinin de görevden alınarak yerine başka milletten bir fenercinin atanmasını bile ister³⁵. Görüldüğü gibi İngiliz idaresi tam bir “güvenlik paranoyası” içindedir!

³¹ KESER, (1918-1923), 78-81.

³² KESER, (dn.24), 38-39.

³³ KESER, (dn.24), 38.

³⁴ KESER, (dn.7), 79.

³⁵ KESER, (dn.7), 79, belge 5 (d).

B. Esirlerin Kıbrıs Türkleri ile Karşılaşmaları

Tam anlamıyla kesin olmamakla birlikte, esirlerin Ekim ayının sonlarına doğru adaya ayak basacakları artık belli olmuştur. İngilizler'in ve özellikle Yüzbaşı How'un haklı "güvenlik paranoyası" Ekim ayı içinde giderek daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Nitekim Yzb. How, Mağusa Kaza Komiserliği'ne göndermiş olduğu 11 Ekim 1916 tarihli yazısında, "muhtemelen Ekim'in 15 ila 20'si arasında 2.000 civarında Türk savaş esirinin karaya ayak basmalarının beklendiğini, bu esir grubunun gemilerden güvenli bir şekilde indirilmesini sağlayacak yeterli askerî güce sahip olmadıklarından" bahisle polis teşkilatının bölgeyi sivil halktan arındırmasını ve trafiğin de kontrol altına alınmasını ister³⁶. Bu arada Türk savaş esirlerinin karaya ayak basacakları tarih de kesinleşir: 26 Ekim 1916³⁷.

Bir yandan duyulan genel tedirginlik, diğer yandan da kamp komutanının özel istemleri doğrultusunda, İngiliz idarî teşkilatı, polisi ve askeri 26 Ekim 1916 tarihinde Mağusa'da olağanüstü güvenlik önlemleri alırlar. O gün Türkler'in liman bölgesine girişi yasaklanır, Limanda çalışanlar zorunlu izinli sayılır ve esirlerin gemilerden inerek toplanacakları ve yürüyüşe geçecekleri yer ve yollarla halk arasında polis ve askerden oluşan bir güvenlik zinciri meydana getirilir. Othello civarında bu önlemler alınırken esir kampının çevresi de boşaltılmış yerli halkın sahilde dolaşması, denize girmesi, tekne kullanması ve hatta balık tutması dahi yasaklanmıştır³⁸.

Alınan bütün bu sıkı önlemler altında ilk Türk esir grubu, sabahın erken saatlerinde Mağusa Limanı'nın Othello Kulesi Yakınlarında Kıbrıs'a ayak basmıştır. İngiliz İdaresinin yazışmalarından anlaşıldığına göre, adaya gelen ilk kabile 215 esirden oluşan bir gruptur³⁹. Ayakları zincirli ve giysileri yırtık ve yamalıdır. Yorgun ve bitkin bir görünümüleri vardır. Yüzlerinden ise, o dönemde askerlik yapan bütün Türk askerlerinin ortak kaderi okunmaktadır: Anadolu'nun dışında kalan topraklar için uzak diyarlarda savaşmak ve o topraklar için esir veya şehit düşmek!

Belirtmek gerekir ki, Türk esirlerin yorgun, bitkin ve moralsiz bir şekilde gemilerden inmesinden hemen sonra İngilizler'in korktuğu başlarına gelmiştir. Yaklaşık bir yıldır büyük bir merak ve heyecanla Türk esirlerin adaya

³⁶ KESER, (dn.7), 78, belge 3 ve belge 4.

³⁷ Krş. AKAR/KARAKARTAL, 8.

³⁸ KESER, (dn.24), 41. Bu arada, alınan bu tedbirler arasında silahsız görev yapan İngiliz Polisi'ne makineli tüfek dağıtılmış olması da İngilizler açısından durumun ne kadar vahim olduğunu göstermektedir. KESER, (dn.7), 79.

³⁹ ERTUGHRUL, J., World War I, Turkish Prisoners Held in Cyprus, Turcoman International, Londra, Winter (1996), 36 vd., METİN, H., Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış, Lefkoşa, 1959, 240; KESER, (1918-1923), 77.

gelmesini bekleyen Kıbrıs Türkleri, tahliye günü, Othello Kulesi'nin etrafını hınca hınç doldurmuşlardır. Kulenin altında yer bulamayan ve daha ziyade kadınlar ve gençlerden oluşan kalabalık bir grup ise yukarıya, hisara çıkmıştır⁴⁰. Esirlerin perişanlığını gören Kıbrıs Türkleri'ni, onlara yaklaşmak, dokunmak ve konuşmak isteyince bir dalgalanma ve akabinde bir izdiham oluşmuş ve bu kargaşa ortamında İngiliz ordusuna ait bir araba devrilmiştir. Karaya daha yeni ayak basan iki esir, devrilen bu arabanın altında kalarak hemen orada şehit olmuşlardır. Bu olay üzerine galeyana gelen Kıbrıs Türkleri'ni asker ve polisle çatışma noktasına gelmiş ve İngilizler, olayların büyümesini zorlukla önlemişlerdir⁴¹. Bütün bunlar olurken, ortalık, özellikle hisardan bulunan Türkler'in çığlık ve hıçkırıklarına boğulmuş ve İngilizler, taşıtlarla kampa taşımayı plânladıkları esirlerimizi yaya olarak kampa intikal ettirmişlerdir. Kıbrıs Türkleri ise, kampa doğru yürüyüşe geçen esirleri, hisarın üstünde kuleden kuleye geçerek gözden kayboluncaya kadar izlemişler ve böylelikle ilk esir grubu kampa varmıştır⁴². Tüm esirlerimizin kampa getirilişli ise, prensip olarak 29 Ekim 1917 tarihinde tamamlanmıştır⁴³.

4. Kampın Korunması

Biraz sonra da ifade edeceğimiz gibi, kampın faaliyete geçmesinden sonra kampta kalan esirlerin, sayısı, hiç bir zaman netlik kazanmamıştır. Net olan tek gerçek, kampın faaliyette bulunduğu 7 yıllık süre içinde kampın nüfusunun 2000 ila 4000 kişi arasında değiştiğidir⁴⁴. Kuşkusuz ki, böylesine kalabalık bir nüfusun barındığı bir kampın iç ve dış güvenliğini sağlamak İngilizler için pek kolay olmamıştır.

Kampın iç ve özellikle dış güvenliğinin sağlanması konusunda İngiliz İdare-si'nin en büyük yardımcısı, adanın ilhakını takip eden günlerde başlatılan sıkıyönetim uygulaması olmuştur. Ada genelinde uygulanan sıkıyönetim nedeniyle, silah bulundurma ve devri yasaklanmış ve özellikle "esirlere yardım ve yataklık" edenlerin sıkıyönetim yasaları uyarınca cezalandırılması yoluna gidilmiştir⁴⁵. Kaldı ki, bu genel caydırıcı uygulama yanında, Mağusa Kaza Komiserliği de, zaman zaman yayınladığı emirnamelerle, kamp civarında dolaşılmasını, kamp civarındaki alanda piknik yapılmasını, içki içilmesini-

⁴⁰ KESER, (dn.24), 39

⁴¹ Kıbrıs Postası, 1 Kasım 1986; AKAR/KARAKARTAL, 8; KESER, (dn.24), 39.

⁴² SAMİ, A.: 1914-1918 Cihan Savaşı, Kıbrıs İngiliz Esir Kampında Ölen ve Toprağa Verilen Şehitlerimiz, Mağusa, 1964, 3 vd.; KESER (dn.24), 39.

⁴³ KESER, (dn.7), 77.

⁴⁴ Bkz. aşağıda sh. 590.

⁴⁵ Kamp Komutanlığının 12 Ekim 1916 tarihli bir emri için bkz. KESER, (dn.7), 79.

ni, denize girilmesini, tekne ile dolaşılmasını ve hatta fotoğraf çekilmesini bile yasaklamıştır⁴⁶. Bütün bunların yanında, kampın 500 kişilik seçkin bir askerî birlik tarafından da korunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir⁴⁷. Nitekim esirlerin kamptan kaçmaya yönelik bütün girişimlerinin başarısız kalması da, kampın ne derece iyi korunduğu açıkça gözler önüne sermektedir⁴⁸.

5. Kampta Günlük Hayat

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kamptaki günlük hayatı düzenleyen kurallar ve bu kuralların uygulanışına yönelik bilgiler İngilizler tarafından başarıyla gizlenmiş ve dışarıya sızdırılmamıştır. Bu nedenle, kampın iç disiplini ve kamptaki günlük hayata ilişkin davranış biçimlerini, belgelerden hareketle açık bir şekilde ortaya koyabilmek pek mümkün değildir. Bu konuda bizleri aydınlatabilecek olan mevcut bilgi kaynakları, bir kaç resmî belge ile, daha ziyade o günleri yaşayanların anlattıklarıdır. Bu kaynak kıtlığına rağmen, kamptaki günlük hayatı aşağıda başlıklar altında ele almak mümkündür.

A) Esirlerin Sayısı, Rütbeleri ve Esir Alındıkları Cepheler Hakkında Bazı Belirsizlikler

Kampın faaliyette olduğu 7 yıl boyunca, kampta kalan esirlerin sayısı hiç bir zaman tam olarak öğrenilememiştir⁴⁹. Bir iddiaya göre 7 yıllık süre içinde kampın mevcudu 2000 ila 4000 kişi arasında değişmiştir⁵⁰. Ancak bu süre zarfında, hangi tarihte kampta kaç esir bulunduğu tam olarak açıklanmamıştır. Ancak yapılan askeri keşifler, kamptaki esir sayısının 3000 den aşağı düşmediği yönündedir⁵¹.

Kampta bulunan esirlerle ilgili diğer bir belirsizlik de, bu askerlerin hangi cephelerde esir düştükleri sorusuyla ilgilidir. Gerçekten, çalışmamızın başlığı her ne kadar “Çanakkale Savaşı ve Kıbrıs” ise de, kampta bulunan esirle-

⁴⁶ İngilizler, gizlilik ve kampın güvenliğine o kadar önem vermişlerdir ki, kendi vatandaşlarının, hatta ordu mensuplarının dahi kamp etrafında fotoğraf çekmesini yasaklamışlardır. Bu konuda bkz. KESER, (dn.23), 42-43.

⁴⁷ KESER, (dn.15), 78.

⁴⁸ Bkz. aşağıda sh. 597 vd.

⁴⁹ Bu konudaki belirsizlik için bkz. SAMİ, 4 vd. AKAR/KARAKARTAL, 8; KESER, (dn.7), 77.

⁵⁰ KESER, (dn.7), 77; AKAR/KARAKARTAL, 8; ERTUGHRUL, 37.

⁵¹ Nitekim, 4. Ordu Komutanlığı'na bağlı 4. Tayyare Müfrezesince yapılan keşif uçuşlarında da, kampta bulunan esir sayısının 3000 kişi kadar olduğu rapor edilmiştir. Bkz. KESER, (dn.7), 98, dn.59.

rin tümünün Çanakkale cephesinde esir düştüklerini söyleyebilmek mümkün değildir⁵². Nitekim, şehitlikte yatan askerlerimizden 33'ünün kimlikleri ve hangi cephede esir düştükleri bellidir. Bu şehitlerimizden sadece 11'i Çanakkale Savaşında esir düşmüştür⁵³. Geri kalan 23'ünün büyük bir çoğunluğu ise farklı cephelerde, özellikle "kanal harekati" sırasında esir düştükleri anlaşılmaktadır⁵⁴.

Kampta bulunan esirlerle ilgili diğer bir belirsizlik de, esirlerin rütbeleriyle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Şehitlikte bulunan mezarların baştaşlarından anlaşılan odur ki, İngilizler, kampta subay statüsünde esir getirmemişlerdir. Zira, mezar taşlarından anlaşıldığına göre, 3 başçavuş dışında, tüm esirler er statüsündedir⁵⁵. Anlaşılan odur ki, İngilizler kampa esir subay getirmekle hem kampın iç düzenini daha rahat sağlamak, hem de erlerden oluşan esir gruplarının subaylar etrafında örgütlenmelerini önlemek istemişlerdir.

Bu arada belirtmek gerekir ki, kampın en şanssız esiri her halde Mağusa'lı Osman oğlu Hilmi Osman Efendidir. Bu şahıs, o zamanlar İmparatorluk sınırları içinde olan Lübnan'ın Beyrut kentine gitmiş ve orada bir postahane de çalışmaya başlamıştır. Osman Efendi, I. Dünya Savaşı başlayınca askere alınmış, ancak İngilizler'le girdiği bir çatışmada yaralanınca esir düşerek kampa getirilmiştir⁵⁶. Bir insanın kendi memleketinde bulunan bir esir kampında esaret çekmesi şansızlık değil de nedir?

B) Esirlerin Kaldıkları Yerler

Esirler, 15 metre uzunluğunda ve 9 meter genişliğinde olan ahşap barakalarda yaşıyorlardı⁵⁷. Tümü deniz kenarında inşa edilmiş olan bu barakalar, kışın aşırı soğuk ve nemli; yazın ise aşırı sıcak oluyordu. Baharla beraber barakalar sivrisinek ve Kıbrıs'a özgü bir sinek türü olan küpdüşen akımına uğruyorlardı. Barakaların her türlü sinek ve haşarat hücumuna uğraması ise, her yaz esirlerin tifüs hastalığına yakalanmasına yol açıyordu. Soğuk ve nemli geçen kış mevsiminde ise, esirlerimiz kendilerine verilen yarım batta-

⁵² KESER, U., Çanakkale'den Kıbrıs'a Esaret Hayatı IV, 18. Kıbrıs Postası, (2005), 12 AKAR/KARAKARTAL, 8. ; TAŞKIRAN, 222-223.

⁵³ KESER, (dn.52), 12. Nitekim, Çanakkale Şehitliğinde yatmakta olan askerlerimizden 4,7,9,10,11,12,16,20,21,29 ve 30 numaralı mezarlarda yatan askerlerimizin Çanakkale cephesinde esir alınmış oldukları mezar baştaşlarından da anlaşılmaktadır, Bkz. KESER, (dn.7), 196'da verilen liste Ayrıca bkz. SAMİ, 1 ve ekteki liste.

⁵⁴ Bkz. KESER, (dn.52), 13-14.

⁵⁵ KESER, (dn.52), 11; TAŞKIRAN, 223; SAMİ, 10.

⁵⁶ KESER, (dn.7), 82.

⁵⁷ KESER, (dn.15), 77.

niye ile korunamadıklarından, bu sefer de verem ve zaatüreden kırılıyorlardı⁵⁸. Esirlerin çok sağlıksız bir ortamda yaşadıkları konuya ilişkin hemen bütün kaynaklarda vurgulanmaktadır⁵⁹.

C) Esirlerin Beslenme Sorunu

Kamptaki günlük hayatı anlatan kaynaklar incelendiğinde, esirlerin beslenme koşullarının ise tam anlamıyla bir felaket olduğu anlaşılmaktadır. Kampın her gün çıkan klâsik yemeği “öğütülmüş keçi boynuzu ve kırmızı kabak lâpası”ndan oluşan muhteşem bir menüdür! Esirlere ekme olarak da “talaşla karıştırılmış arpa unundan” yapılan bir ekme türü verilmektedir⁶⁰. Nitekim yemeklerin bu derece kötü olması nedeniyle, esirlerle herhangi bir şekilde yakınlık kurmuş olan her Kıbrıs Türk’ü, onlara öncelikle yiyecek götürme gairesine düşmüştür. Hatta Mağusa’nın tanınmış ailelerinden “Mehmet Nafi Mustafa Bey” ve “Babaliki Ailesi” gibi, esirlere kendi fırınından ekme ve yemek getiren ailelere veya kişilere de rastlanmıştır⁶¹.

D) Esirlerin Sağlık Sorunu

Bir yandan sağlıksız bir ortamda yaşama, diğer yandan da kötü beslenme, çok geçmeden esirlerin hastalıklarından kırılmasına ve ciddi sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak o günleri yaşayanların aktardıklarına bakıldığında, kamp idaresinin, aynen barınma ve beslenme sorunu gibi, esirlerin sağlık sorununu da olması gerektiği gibi çözemediği anlaşılmaktadır⁶². Zira, mevcudu hiç bir zaman 3000 esirin altına düşmeyen hatta zaman zaman bu sayının üstüne çıkan kampta, İngilizler sadece dört doktor çalıştırabilmişlerdir. Doktorlardan biri Rum, biri Ermeni, biri Maronit ve bir tanesi de İsmail Şevket Bey isimli bir Türk doktordur⁶³. Anlatılanlara göre, Türk doktorun haricindeki doktorların esirlere olan yaklaşımı oldukça sert ve kabadır⁶⁴. Üstelik her doktor, belli bir sayıda hasta esire bakmaktan sorumlu olup, muayene ettikleri hastalardan ücret de almaktadırlar. Ayrıca doktorlar Mağusa’dan muayneye gelen yerli halka da hizmet vermektedirler⁶⁵. Türk esirler, zaten “gavur doktorlar” olarak nitelendirdikleri diğer

⁵³ KESER, (dn.23), 38.

⁵⁹ TAŞKIRAN, 226; SAMİ, 3 vd.; KESER, (dn.23), 38.

⁶⁰ SAMİ, 10; KESER (dn.23), 86; KESER, (dn.15), 81.

⁶¹ KESER, (dn.24), 43; KESER, (dn.23),43.

⁶² TAŞKIRAN, 235; KESER, (dn.7), 86.

⁶³ KESER, (dn.23), 43.

⁶⁴ TAŞKIRAN, 235; KESER, (dn.23), 43.

⁶⁵ KESER, (dn.23), 43-44.

doktorlardan ziyade İsmail Şevket Bey'e muayne olmayı tercih etmektedirler⁶⁶. Ancak kotası neredeyse 1000 esir ve yerli hastalardan oluşan İsmail Şevket Bey'in gayretlerinin de yeterli olamayacağı açıktır. Kaldı ki, Lefkoşa'da Namık Kemal'in bir piyesini izlemeye giden İsmail Şevket Bey'in tutuklanmasından sonra⁶⁷, esirlerin sağlık hizmetlerinden faydalanmalarının daha da zorlaştığı o günleri yaşayanların hafızalarında⁶⁸.

E. Esirlerin Günlük Faaliyetleri

Üzerlerine, esir numaraları işlenmiş tektip mavi bir elbise giyen esirler⁶⁹, gündüzleri, daha ziyade tahtadan veya mermerden el işleri yaparak vakit geçirmektedirler⁷⁰. Tahtadan yapılan işlemeli veya oymalı sigaralıklar, ağızlıklar, kaşıklar, tepsiler veya daha ileri gidilerek yapılan oyma süslemelere sahip komodinler, sandıklar, mücevher kutuları bu ürünlerin en güzel örnekleridir⁷¹. Bu tahta işlerinin yanında, esirlerin, boncuk işlemeleri, para keseleri, zeytin çekirdeklerinden yapılan tespihler veya mermer parçalarından küçük el sanatları da üretmişlerdir⁷². Bu işlerin birçoğunda yer alan ana motif ise "Anadolu haritası" olmuştur⁷³. Bazı esirler ise, ürettikleri ürünlerin üstüne, "esaret hayatının çekilmezliğini ve memleketlerine duydukları özlemi" dile getiren maniler işlemişlerdir⁷⁴.

Belirtmek gerekir ki, esirlerin gündüz vakitlerini bu tür el işleri imal ederek geçirmeleri sadece "vakit geçirme" amacını taşımamaktadır. Tabii ki, bu tür uğraşlar, çekilmez olan esaret hayatının daha çabuk geçmesine yardımcı olmaktadır. Ancak anlaşılabilir odur ki, bu temel nedenin yanında, iki önemli neden daha esirlerimizi bu tür faaliyetlere yöneltmiştir.

Bu nedenlerden ilki, esirlerin, imal ettikleri bu tür küçük süs eşyalarını, tanıştıkları ve zaman buldukça muhabbet ettikleri, dertlerini paylaştıkları, manevî destek gördükleri Kıbrıs Türkleri'ne hediye etmeleridir⁷⁵. Nitekim bu hediyelerden bazıları, dededen oğula geçerek, bugün bazı ailelerin evleri-

⁶⁶ KESER, (dn.23), 44.

⁶⁷ TOPCAN, A. S., Birinci Cihan Savaşı Esnasında Mağusa Esir Kamplarında Kalan Türk Askeri Esirleri Hakkında Kısa Bilgiler, 10. GKD., Mart (1990) 21; SAMİ, 4.

⁶⁸ KESER, (dn.23), 44; SAMİ, 10; TOPCAN, 21.

⁶⁹ SAMİ, 4; TOPCAN, 21; KESER, (dn.23), 38.

⁷⁰ KESER, (dn.7), 87; TOPCAN, 21; TAŞKIRAN, 233-234.

⁷¹ AKAR/KARAKARTAL, 9; KESER, (dn.7), 87.

⁷² KESER, (dn.7), 87.

⁷³ AKAR/KARAKARTAL, 10-11.

⁷⁴ AKAR/KARAKARTAL, 11-12; KESER, (dn.24), 40.

⁷⁵ KESER, (dn.24), 40.

ni süsleyen eşyalar arasında tarihi yerlerini almışlardır⁷⁶. Belki bundan çok daha önemli olan ikinci nedense, esirlerin, imal ettikleri bu tür küçük eşyaları, Cuma namazı ve cenaze namazı gibi nedenlerle kamp dışına çıktıklarında⁷⁷ Kıbrıs Türkleri'ne satmalarındır⁷⁸. Zira esirlerin halini anlayan Türkler, salt esirlere yardım etmek amacıyla, maddî değeri çok düşük olan bu eşyaları oldukça fazla paralar ödeyerek, değerlerinden çok daha pahalıya satın alıyorlardı⁷⁹. Böylelikle, para kazanan esirler de temel ihtiyaç maddelerini satın alabiliyorlardı. Ancak ne yazık ki, zamanla esirlerle Kıbrıs Türkleri'nin yakınlaşmasından rahatsız olan kamp idaresi, esirlerimizin kamp dışına çıkmalarını son derece kısıtlamış ve böylelikle esirlerin para kazanma imkânı da ciddi anlamda sekteye uğramıştır⁸⁰.

Bütün bu kişisel uğraşlar yanında, esirlerin kamp idaresi tarafından verilen görevleri de yerine getirdiklerini belirtmek gerekir. Bu çerçevede, esirlerin, kamp idaresinden emir geldikçe amelelik, ağaç kesme ve limanda gemilere kereste yükleme işlerinde de çalıştıkları bilinmektedir⁸¹. Özellikle İngilizler'in "kanal harekatı" boyunca ihtiyaç duydukları ve Kıbrıs'ın orman varlığından elde ettikleri keresteleri gemilere Türk esirler vasıtasıyla yüklettiği bilinmektedir.

Gündüzleri yukarıda açıklanan faaliyetlerle zamanı geçiren esirler, akşamları doğal olarak daha durağan bir hayat yaşamışlardır. O günleri yaşayanların aktardıklarına göre, esirler akşamları ya Kuran okuyorlar, ya dua ediyorlar ya da dinî yönü ağır basan sohbetlerde bulunuyorlardı⁸². Bu sohbetlere, mümkün olduğunca Mağusa baş imamı Mustafa Nuri Efendi'nin de katıldığı bilinmektedir⁸³. Bayramlar gibi bazı özel gecelerde ise, esirlerin saz çalıp türkü söyleyerek moral bulmaya çalıştıkları da o günlere tanık olanlarca aktarılmaktadır⁸⁴.

Belirtmek gerekir ki, esirlerin kamp dışına çıkmalarına izin verilmesi konusu da oldukça değişken bir seyir izlemiştir. Kampın faaliyete geçmesini izleyen ilk zamanlarda, kamp idaresi esirlerin kamp dışına çıkmasına pek izin vermemiş ve esirlerin dini vecibelerini, kamp içinde yapılmış olan biri mina-

⁷⁶ Bu konuda bkz. AKAR/KARAKARTAL, 11 ve özellikle KESER, (dn.7), 87.

⁷⁷ KESER, (dn.24), 40.

⁷⁸ TOPCAN, 21; KESER, (dn.7), 87.

⁷⁹ AKAR/KARAKARTAL, 11; TOPCAN, 21.

⁸⁰ KESER, (dn.7), 84.

⁸¹ TAŞKIRAN, 226; KESER, (dn.7), 81; AKAR/KARAKARTAL, 9.

⁸² SAMİ, 3; AKAR/KARAKARTAL, 9; KESER, (dn.7), 87.

⁸³ KESER, (dn.7), 8.

⁸⁴ KESER, (dn.23), 44.

resiz iki camide yerine getirmelerini istemiştir⁸⁵. Ancak zaman içinde, özellikle Mağusa baş imamı Mustafa Nuri Efendi'nin de araya girmesiyle kamp idaresi yumuşamış ve esirlerin Cuma namazı, bayram namazı ve cenaze namazı gibi toplu namazları Lala Mustafa Paşa Camii'nde kılmalarına izin vermiştir⁸⁶. Ancak esirlerin camiye geldiklerinde Kıbrıs Türkleri'nin de cami etrafında toplanarak esirlerle ilişki kurmaya çalışmaları, onlarla konuşmaları ve özellikle yaptıkları eşyaları satın almaları, bir süre sonra kamp idaresini tedirgin etmiş ve idare, tekrar eski uygulamasına dönmüştür⁸⁷. Eski uygulamaya dönmesiyle birlikte esirlerin kamptan çıkararak Kıbrıs Türkleri ile ilişki kurmalarını sağlayan tek imkan ise cenaze namaz ve törenleri olmuştur⁸⁸.

6. Esirlerin Kıbrıs Türkler'i ile Olan İlişkileri

Kıbrıs Türkler'i, esirlerin daha Mağusa'ya ayak bastıkları ilk günde, onları bağırlarına basmışlar, onlarla ilişki kurarak maddî ve manevî destek olmaya, dertlerini paylaşmaya, kaderlerine ortak olmaya çalışmışlardır⁸⁹. Zaman geçtikçe, Kıbrıs Türkler'i, bu yardımlarla da kalmamışlar ve Girne kalesindeki zindanlara atılma pahasına da olsa, esirlerimizin kamptan kaçışlarının örgütlemişler, onları saklamışlar ve az sayıda da olsa bazı esirleri Anadolu'ya kaçırmayı başarmışlardır⁹⁰. Kıbrıs Türkleri'nin esirlere yaklaşip onlarla ilişki kurabilmek için denedikleri ilk yol, doğal olarak esir kampını çevreleyen tel boyuna giderek onlarla iletişim kurmaya çalışmaları olmuştur⁹¹. Her ne kadar yasaksa da, kamp idaresi, ilk yıllarda, Kıbrıs Türkleri'nin kampa yaklaşıp esirlerle iletişim kurmalarına pek müdahale etmemiştir. Kamp idaresinin bu hoş görüşü sayesinde, Kıbrıs Türkler'i, başta bayram günleri olmak üzere tel örgülere yaklaşmışlar ve esirlerle ahpablık tesis etmişlerdir⁹². Bu ahpablık sırasında Kıbrıs Türkler'i esirlerin dertlerine, çektikleri vatan hasretine ortak olmuşlar ve esirlerimizin dertlerini paylaşarak onlara özellikle yiyecek getirmişlerdir⁹³. Ancak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi⁹⁴ bu yakınlaşma, kamp idaresi tarafından giderek tehlikeli

⁸⁵ KESER, (dn.24), 40.

⁸⁶ KESER, (dn.24), 42-43.

⁸⁷ TOPCAN, 21; KESER (dn.7), 84.

⁸⁸ KESER, (dn.23), 41.

⁸⁹ KESER, (dn.7), 81; KESER, (dn.52), 15.

⁹⁰ KESER, (dn.52), 15.

⁹¹ KESER, (dn.24), 39-40.

⁹² KESER, (dn.7), 84; SAMİ, 10; KESER (dn.52), 44.

⁹³ KESER, (dn.23), 43-44.

⁹⁴ Bkz. yukarıda sh. 594.

bulunmuş ve zaman içinde getirilen zecrî tedbirlerle yerli Türkler'le esirlerin yakınlaşması önlenmiştir⁹⁵.

İngilizler'in aldıkları bu tedbirlerden sonra, esirlerle Kıbrıs Türkleri'nin yanyana gelebildikleri tek platform cenaze namazları olmuştur. Kamptaki ölümlerin her geçen gün artması, cenaze namazları sayesinde giderek Kıbrıs'lı Türkler'le esirleri daha fazla yanyana getirmeye başlamıştır. Gerçekten, bir yandan kötü beslenme ve sağlıksız koşullarda yaşama; diğer yandan da kamp idaresinin organize edemediği sağlık hizmetleri gün geçtikçe esirleri telef etmeye başlamış ve ölümler giderek artmıştır⁹⁶. Hastalıklar nedeniyle meydana gelen bu ölümlere, yıllar geçtikçe, kamptan kaçmak isterken İngilizler tarafından şehit edilen esirlerin cenazeleri de eklenmiştir⁹⁷.

İngilizler, ilk başlarda, şehit esirlerin cenazelerini, hiç bir dinî yükümlülüğü yerine getirmeksizin rastgele elbileleriyle gömmüşlerdir⁹⁸. İngilizlerin bu insanlık dışı uygulaması, yine baş imam Mustafa Nuri Efendi'nin devreye girmesiyle son bulmuş ve esirlerin cenazeleri, Mağusa Müslüman mezarlığına gömülmeye başlanmıştır⁹⁹.

Bu satırları okuyanlar da fark etmişlerdir ki, aslında, baş imam Mustafa Nuri Efendi'nin, esirler üzerine çok büyük bir hakkı vardır. Neredeyse hemen her gece kampa gelen, esirlerle sohbet eden, onlara dinî telkinlerde bulunan ve esirlerin kamp idaresi veya yerel makamlarla başları derde girdiğinde onların yardımına koşan bu aydın din adamı, esirlerin kaderi üzerinde önemli bir rol oynamıştır¹⁰⁰. Mustafa Nuri Efendi'nin esirlere yardımı, tabiri caiz ise onların "esaretini paylaşmak"la da kalmamıştır. Geçen zaman içinde esirlerin durumunun gittikçe kötüye gittiğini gören Mustafa Nuri Efendi, esirlere yapılmakta olan maddî yardımları da örgütlemiş ve organize etmiştir. Gizli yürütülen bu yardım organizasyonuna, kentin tanınmış ailelerinden Mehmet Nafi Mustafa Bey ailesi ile yine kentin zengin iş adamlarından Ali Hüseyin Babaliki de katılmıştır¹⁰¹. Zamanla, bu organizasyonun faaliyetleri Mağusa'nın sınırlarını da aşmış ve Lefkoşa'dan Dr. Behiç Bey, Dr. Esat Bey ve kentin tanınmış iş adamlarından Hasan Karabardak Bey de bu faaliyetlere katılmıştır¹⁰². Bu faaliyetler çerçevesinde, başta Seli-

⁹⁵ KESER, (dn.7), 84.

⁹⁶ KESER, (dn.7), 89.

⁹⁷ TOPCAN, 22; TAŞKIRAN, 226.

⁹⁸ KESER, (dn.7), 89.

⁹⁹ KESER, (dn.7), 90, özellikle 126; SAMİ, 21.

¹⁰⁰ İmam Mustafa Nuri Efendi'nin hayatı ve esirlere yaptığı yardımlar hakkında toplu bilgi için bkz. KESER, (dn.7), 125-126.

¹⁰¹ TOPCAN, 21; KESER, (dn.7), 126.

¹⁰² KESER, (dn.24), 43.

miye Camii olmak üzere, bütün camilerde esirler için para toplanmış, kermesler düzenlenmiş ve oynanan tiyatro oyunlarının gelirleri gizlice esirlere ulaştırılmıştır¹⁰³. Ancak durumun farkında olan İngiliz idaresi de, zaman geçtikçe, esirlere yardım örgütleyen Kıbrıs Türkleri'ne yönelik baskılarını giderek artırmaya başlamıştır¹⁰⁴. Nitekim 1918 yılı içinde, Lefkoşa'da Seli-miye Camiinde yapılan bir yardım toplantısını polis basmış ve Dr. Esat Bey'i, Dr. Behiç Bey'i, Rifat Bey'i ve Fadıl Korkut Bey'i karakola götürerek göz altına almıştır. Yapılan sorgulama sonunda Esat Bey ve Behiç Bey Gir-ne kalesine gönderilmiş, Fadıl Korkut ise serbest bırakılmıştır¹⁰⁵.

7. Esir Kampından Kaçış Girişimleri

Kıbrıs Türkleri'nin bütün bu yardımlarına rağmen kamp koşullarına alışa-mayan, vatan hasreti çeken ve en önemlisi esareti hiç bir zaman kabullene-meyen esirler mutsuzdu. Akılları vatanlarında, ailelerinde ve özellikle batı emperyalizmine kurtuluş savaşı açmış olan Mustafa Kemal'de idi¹⁰⁶. Bu ne-denlerle, çok geçmeden kamptan kaçış denemeleri de başladı. Başta yine Mustafa Nuri Efendi olmak üzere, Mağusa'lı Türkler, bu kaçış denemeleri-nin örgütlenerek hayata geçirilmesinde başrollerdeydi¹⁰⁷. Ancak daha önce de açıkladığımız gibi, kamp çok sıkı korunuyordu¹⁰⁸. Böylesine sıkı bir ko-ruma altında kamptan kaçmak pek mümkün değildi. Nitekim, 29 Kasım 1916 tarihinde gerçekleştirilen ilk deneme başarısızlıkla sonuçlandı ve 2 Türk esir, İngiliz askerlerince vurularak şehit edildi. Benzeri denemeler 7 Mayıs 1917 ve 30 Haziran 1917 tarihlerinde de tekrarlanmış, ancak yine esirlerin şehitlik mertebesine ulaşmalarıyla sona ermiştir¹⁰⁹.

Bir yolunu bularak kamptan kaçmayı başaran esirlerin tuttuğu yol ise, ge-nellikle, civardaki en yakın Türk köyü olan Topçuköy olmuştur¹¹⁰. Bugünkü İskele kazasının hafifçe Kuzey batısında kalan bu köy, karma köy olmayıp tüm halkının Türk olması, coğrafyasının saklanmaya elverişli olması ve Kantara-Girne yolunun üzerinde bulunması nedeniyle esirlerce tercih edilen bir sığınma merkezi olmuştur. Sayıları az da olsa, kamptan kaçarak köye ge-len ve köy halkından yardım alarak köyde saklanan bazı esirler, daha sonra Kantara üzerinden Girne'ye ve oradan da bugünkü Sadrazam köy veya Ko-

¹⁰³ KESER, (dn.24), 43.

¹⁰⁴ KESER, (dn.7), 126.

¹⁰⁵ KESER, (dn.24), 43.

¹⁰⁶ KESER, (dn.23), 38.

¹⁰⁷ KESER, (dn.7), 126; KESER, (dn.23), 39-41.

¹⁰⁸ Bkz. yukarıda sh. 589.

¹⁰⁹ KESER, (dn.23), 39-40.

¹¹⁰ SAMİ, 21; TAŞKIRAN, 27; KESER, (dn.23), 27.

ruçam'a ulaşmayı başarmışlardır¹¹¹. Adanın, Anadolu'ya nisbeten yakın olan Kuruçam Burnu'nda bulunan bu iki köyde ise, esirleri koruyan ve kolaylayan, o bölgenin tanınmış ailelerinden Sadrazam ailesi olmuştur¹¹². Yine sayıları pek fazla olmamakla birlikte, esirlerden bazıları, aldıkları bu yardımlar sayesinde deniz yoluyla Anadolu'ya kaçmaya muaffak olmuşlardır¹¹³. Ancak, esirlere yapılan bütün bu yardımların farkında olan İngiliz idaresi, önce Mustafa Nuri Efendi'yi, daha sonra da Sadrazam ailesinin ileri gelenlerini tutuklayıp Girne kalesindeki zindanlara atmakta gecikmemiştir¹¹⁴.

8. Kampın Tasfiyesi ve Çanakkale Şehitliği

Açıkladığımız bu şartlar altında 1916 yılından 1983 yılına kadar esirleri barındıran kamp, Türk halkının Mustafa Kemal'in önderliğinde yürüttüğü Kurtuluş Savaşını kazanmasıyla kapanmış ve tasfiye edilmiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilân edilmesiyle birlikte Türkiye ile ilişkilerini normalleştiren İngiltere, bir antlaşma yapılmasını bile beklemeden esirlerimizi bırakmıştır¹¹⁵. Esirlerin büyük bir kısmı Türkiye'ye dönerken, az sayıda esir Kıbrıs'ta kalarak yeni bir hayata başlamışlardır¹¹⁶.

Belirtmek gerekir ki, I. Dünya Savaşı sırasında en uzun süren esaret hayatını Mağusa esir kampında tutulan esirler yaşamıştır. "7 yıl" gibi, insan ömrü için hiç de azımsanmayacak bir süreyi kapsayan bu esaret hayatı süresinde 217 esir şehit olmuştur. Şehit olan 217 esirden 2'si 1916; 76'sı 1917; 59'u 1918; 62'si 1919 ve 18'i ise 1920 yılında çeşitli nedenlerle hayatlarını kaybetmişlerdir¹¹⁷. Kimlikleri ve nerede esir düştükleri bilinmeksizin Çanakkale Şehitliği'nde yatan bu esirlerden sadece 33 tanesinin açık kimlikleri ve mezarları bellidir. 3'ü başçavuş, 30'u ise er olan bu şehitlerimizden 10 tanesinin Çanakkale cephesinde esir düştüğü bilinmektedir¹¹⁸.

İngiliz devlet yapısı içinde, savaşlarda şehit düşen askerlerin mezarları ve şehitlikleri, "Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği" tarafından korunmakta, kollanmakta ve onarılmaktadır¹¹⁹. Bu komiserliğin, karargâhı Mısır'da

¹¹¹ KESER, (dn.23), 39.

¹¹² KESER, (dn.7), 8.

¹¹³ KESER, (dn.24), 43; KESER, (dn.7), 88.

¹¹⁴ KESER, (dn.7), 90 ve 126.

¹¹⁵ KESER, (dn.7), 80.

¹¹⁶ KESER, (dn.52), 11.

¹¹⁷ SADRAZAM, H.: Kıbrıs'ta Varoluş Mücadelemiz, Şehitliklerimiz ve Anıtlarımız, İstanbul 1990, 201 vd.; KESER, (dn.7), 195 vd.; 210 dn.(3).

¹¹⁸ KESER, (dn.52), 13-14.

¹¹⁹ KESER, (dn.52), 11, dn.(7).

bulunan ve Kıbrıs'tan da sorumlu olan Doğu Bölgesi Komutanlığı, 1936 yılından itibaren Çanakkale Şehitliği'ni de görev listesine dâhil etmiş ve şehitlik, 1936 yılından 1974 yılına kadar İngilizler tarafından bakılmış ve korunmuştur¹²⁰. Şehitliğin bakım ve korunması 74 den sonra Türk idaresine devredilmiş ve 1970 ilâ 1980 arasında yapılan çalışmalarla şehitlik bugünkü haline getirilmiştir. Şehitliğe, 1980 yılındaki Türkiye'deki Çanakkale Şehitliği'nde bulunan anıtların daha küçük örneği dikilmiş ve şehitlik bu haliyle 15 Şubat 1980 tarihinde yeniden ziyarete açılmıştır¹²¹.

Sonuç

Bu acıklı öykü, aslında, vatanları için Çanakkale'de savaşırken kendilerini bir başka Türk yurdu olan Kıbrıs'ta, ancak bir düşman kampında bulan "Mehmetçik"lerin, 400 yıl önce adaya gelmiş bulunan soydaşlarıyla beraber "emperyalizm ve koloniyalizm"e karşı yürüttükleri bir direniş ve dayanışmanın öyküsüdür. Koloniyalist İngilizler'in "Türk izleri taşıyor" diye! mezar taşı yapılmasına bile izin vermediği o yıllarda, yokluk ve kurallıktan kırılan Kıbrıs Türkleri'nin, zindanlara atılma pahasına da olsa Türk esirlere vemiş oldukları maddi ve manevi desteği ise Mustafa Kemal'e olan inanç ve bağlılıklarının bir nişanesi olarak görmek mümkündür. Nitekim Kıbrıs Türkleri'i, Mustafa Kemal'e ve Kuvayi Milliye ruhuna ne kadar sadık olduklarını Kurtuluş Savaşı boyunca da her fırsatta sergilemişler ve daima Anavatanlarının yanında olmuşlardır.

¹²⁰ KESER, (dn.7), 194.

¹²¹ KESER, (dn.7), 195; KESER, (dn.52), 12.